

Maciej Badowicz, Gdańsk

Obecność wina na terenie Warmii i Mazur na przełomie XIV i XV wieku

Z zachowanych wzmianek odnośnie warunków uprawy winorośli na terenie państwa krzyżackiego wyróżnia się dwie, opisujące zjawiska meteorologiczne, które mogły wpłynąć na jakość produkowanego w państwie krzyżackim trunku. W 1362 roku odnotowano głód i nieurodzaj, jednak dobry Bóg miał oszczędzić w swojej łaskawości miód i wino, które zazwyczaj będąc kwaskawe, w tym roku okazało się być nadzwyczaj dobre. Należy zaznaczyć, że ta wzmianka odnosi się do całości upraw w Prusach, w związku z tym można wysunąć przypuszczenie, że opinia ta była powszechna na danym terytorium i mogła dotyczyć wina produkowanego nie tylko w głównych ośrodkach. Warto zaznaczyć, że nieurodzaj i głód mógł mieć początek w suszy, która nawiedziła ten region. Winorośl, przyzwyczajona do wzrostu w warunkach stabilnych i suchych mogła mieć idealne warunki do rozwoju. Również trzeba mieć na uwadze fakt, że kataklizm mógł być na tyle dotkliwy, że wszystkie produkty spożywcze, którym udało się ów nieurodzaj przetrwać, niezależnie od

swojej jakości, znalazły swoje uznanie w społeczeństwie dotkniętym tragedią¹. Kolejna informacja pochodzi z kroniki Jana von Posilge, który opisuje wyjątkowo upalne lato w Prusach w 1379 roku. Do tego stopnia temperatura podniosła się, że winogrona dojrzały na dzień św. Jakuba, czyli 25 lipca, a więc o mniej więcej dwa miesiące w stosunku do tradycyjnych terminów *veraison*².

Niniejszy artykuł ma na celu analizę obecności wina jako produktu o charakterze konsumpcyjnym na terenie Warmii i Mazur na przełomie XIV i XV wieku³.

¹ *“Doch in dieser ernsten Straffe vergass Gott nich seiner Barmherzkeit, denn ob. Wol grosser Hunger von wegen Mangels des Getreides in Preussen fuerhanden, dennoch thet Got mit andern Geweachsen, als Wein und Honig seinen ernsten Zorn gnediglichen miltern(...) des Weines in Preussen, der sonsten fast sauerlich pflegt zu sein im selben Herbst fast milter uber seine gewoehnliche Art und sehr vil wart”*; Patrz: *Lucas David’s Preussische Chronik Preussische Chronik nach der Handschrift des Verfassers, mit Beifügung historischer und etymologischer Anmerkungen*, hrsg. v. E. Hennig, Königsberg 1815, Bd. 7, s. 59-60.

² *Item was hüler gar eyn frü Jar, wend umb sinte Johannes Baptisten tag was der awst des meiste teil geschen(...) unde der wein uf Jacobi”*; Patrz: *Jahrbücher Johannes Lindenblatts oder Chronik Johannes von der Pusilie, officials zu Riesenburg*, hrsg. v. F.W. Schubert u. J. Voigt, Königsberg 1823, s. 44.

³ U. Arnold, *Uprawa winorośli i handel winem w zakonie krzyżackim w średniowieczu* [w:] Idem, *Zakon krzyżacki. Z Ziemi Świętej nad Bałtyk*, przeł. J. Tandecki, Toruń 1996, s. 235-274. T. Jasiński, *Uprawa winorośli i handel winem w średniowieczu*, „Rocznik Toruński”, nr 13 (1978), s.199-215; Tegoż, *Uprawa winorośli w państwie krzyżackim w Prusach*, „Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Historyczne, z. 5 (1997), s. 15-32. Idem, *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*, Poznań 1982.

A. Czacharowski, *Ogrodnicy i winogrodnicy w średniowiecznym Toruniu*[w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia Polonica Historia Urbanae I*, red. M. Bogucka, Toruń 1996, s.71–76.

O. Długokęcka, W. Długokęcki, *The sumptuous use of food at castle Marienburg (Malbork) at the start of the fifteenth century*, *Acta Poloniae Historica*, nr 102 (2010), s. 101-126.

M. Radoch, *Wydatki wielkiego mistrza Konrada von Jungingen na utrzymanie księcia litewskiego Świdrygiełły w państwie zakonnym w Prusach w latach 1402–1404* [w:] *Studia z Dziejów Średniowiecza 11: Komturzy, rajcy, żupani*, pod red. B. Śliwińskiego, (Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2005): 271-306; A. Radziwiński, *Rachunki plebana kościoła parafialnego Świętych Janów w Starym Mieście Toruniu z lat 1445- 1446*, *Roczniki Historyczne*, 69 (2003): 167-187; Herdzin B., Oliński P., *Rachunki z uczty wydanej na cześć wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen w Toruniu w 1407 roku*” [w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Studia Polonica Historiae Urbanae II*, red. M. Bogucka (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1996): 295-301.

Das Grösse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens 1414-1438, hrsg. Von P.G. Thielen, Marburg 1958.

Preussisches Urkundenbuch, Bd. VI, 1. Lieferung, nr. 272. Przykładem mogą być rachunki dotyczące komturii starogrodzkiej za rok 1436/1437, zawarty w : J. Sarnowsky, *Wirtschaftführung des Deutschen Ordens in Preußen*, Böhlau 1993. *Nowa księga rachunkowa Starego Miasta Elbląga (1404-1414)*, wyd. M. Pelech, pod red. Z.H. Nowaka, Warszawa 1982, t. 1 i 2. F. Schultz, *Das Stadtbuch vom Schwetz 1374-1454*, *Zeitschrift für Ostforschung*, 21 (1972) s. 45-78; *Księgi szosu i wykazy obciążenia mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394-1435*, pod red. K. Mikulskiego et al., Toruń 2002 [seria: Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia, nr 1]. O właścicielach winnic znajdujemy informacje w poświadczeniach majątkowych w przypadku przejęcia opieki nad nieletnimi obywatelami miasta; Vide: *Księgi małoletnich z lat 1376-1429*, pod red. K. Mikulskiego i J. Tandeckiego, Toruń 2002 [seria: Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia, nr 2]; M. Badowicz, *Studium z dziejów wina na terenie państwa zakonu krzyżackiego w Prusach (XIV-XV w.). Produkcja-dystrybucja- konsumpcja*, Gdańsk 2017.

Wskazany wyżej okres cechuje się znaczącym wzrostem produkcji wina na terenie państwa krzyżackiego, przede wszystkim na terenie Prus. W związku z powyższym zasadnym jest, aby doszukiwać się świadectw obrotu winem na Warmii i Mazurach. Ze względu na dominację upraw winorośli w rejonie Doliny Dolnej Wisły należy przede wszystkim upatrywać obecności wina w świetle transportów trunku w inne rejony państwa krzyżackiego⁴.

Transport wina w obrębie państwa zakonu krzyżackiego najczęściej odbywał się łądem. Sam wielki mistrz miał do dyspozycji „wóz winny” (*wynwagen*) do przewozu beczek z trunkiem. Przewóz wina odbywał się również w miesiącach zimowych. Do dyspozycji wielkiego mistrza oprócz wozu na wino były także sanie, które ułatwiały dowóz trunku w określone miejsce pobytu. Potwierdzony jest źródłowo transport wina zimą na przełomie lat 1417/18 i opłata dla knechta w wysokości ½ grzywny rocznie⁵.

Szcątkowym, choć wskazującym pewne proporcje, obrazem dysponujemy dzięki rachunkom komtura zamkowego w Malborku za lata 1410-1420⁶. Dzięki nim możliwe jest określenie miejscowości, do których wina było transportowane i czy dostawy mogły być regularne. Jednym z mankamentów źródła jest częsty brak informacji o tym ile beczek wina szło w transporcie. Najczęściej wymieniane są kwoty, które płacono za wykonanie transportu.

⁴ *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskompturs für die Jahre 1410–1420*, hrsg. von W. Ziesemer, Königsberg 1911 [dalej cytowane jako: AMH]

⁵ AMH, S. 289; K. Militzer, *Der Wein des Meisters*, S. 234-235.

⁶ Ziesemer AMH, 3.; Opracowanie niniejszych zestawień dla Warmii i Mazur znajduje się w załączniku tego artykułu, patrz: Załącznik nr 1. Na potrzeby niniejszego tekstu w Załączniku nr 1 wyróżniono przede wszystkim transporty trunków idące w kierunku miejscowości znajdujących się na terenie historycznych krain Warmii i Mazur. Pozostałe lokalizacje są wymienione wyłącznie w celu pokazania zasięgu dystrybucji wina w świetle AMH.

W roku 1410 rachunków dotyczących wina było dziesięć. Wszystkie one mówiły o kosztach transportu wina do poszczególnych miejscowości. Były to: Laski, Iława, Ostróda, Olsztynek, Nidzica, Przemark, Dzierzgoń, Lidzbark Warmiński i Prabuty⁷. W dwóch przypadkach nazwa miejscowości nie została wymieniona. Łączny koszt transportu wina do tych wszystkich miejscowości wyniósł ponad 4 grzywny⁸. W połowie rachunków za rok 1410 wymieniono dokładną ilość wina, łącznie wynoszącą 5 beczek fas i 7 beczek tonne⁹.

W rachunku za dzień 18 kwietnia mowa jest o transporcie 2 beczek fas włojskiego wina¹⁰. Transport kosztował dwa skojce. Jest to jedyny rachunek w źródle mówiący o gatunku trunku. W pozostałych przypadkach pochodzenie wina nie jest znane. Rachunki za rok 1410 mówią wyłącznie o pierwszej połowie roku, ostatni wpis pochodzi z dnia 24 czerwca. Może to świadczyć o tym, że w związku z przemarszem wojsk króla Władysława Jagiełły i wielkiego księcia Witolda wstrzymano transporty wina w celu zwiększenia zapasów na potrzeby wojska, szykującego się do starcia z polskim królem. Może to też świadczyć o tym, że pod koniec czerwca rozpoczęto gromadzenie zapasów kluczowych produktów, w tym wina, w zamku malborskim na wypadek pojawienia się nieprzyjaciela pod murami. Kolejne rachunki dotyczące wina pojawiają się ponad pół roku później. W przypadku pierwszego wzmiankowanego transportu zauważalne jest łączenie trasy na szlaku Ostróda-Pszczółki-Nidzica. Nie jest podane jaka ilość beczek trafiła do poszczególnych.

W roku 1411 sporządzono 20 rachunków za transport wina. Dostawy szły w kierunku Jezioran, Reszła (dwukrotnie), Lidzbarka Warmińskiego, Braniewa (trzykrotnie), Torunia (trzykrotnie), Grudziądz, Kwidzyna, Gniewu (trzykrotnie), Malborka, Morąga, Radzyna Chełmińskiego, Olsztyna i Elbląga. Pierwsze rachunki

⁷ Ziesemer, AMH, 3-5.

⁸ Ziesemer, AMH, 4.

⁹ Ziesemer, AMH, 4.

¹⁰ Ziesemer, AMH, 4.

zapisano pod koniec marca, ostatnie dotyczą transportów po 11 października tego roku¹¹. Mowa w nich o transporcie 39,5 beczki *tonne* i 3 beczek *fas*.

W roku 1412 rachunków dotyczących wina było osiem. Trzy z nich dotyczyły Malborka, pozostałe Lidzbarka Warmińskiego, Miłomłyna, Suszu, Chełmna, Brodnicy i Królewca¹². Jeden z rachunków dotyczył zapłaty winiarzowi z Gdańska za 10 beczek wina, które przetransportowano do siedziby wielkiego mistrza. Wiadomo o transporcie, któremu podlegało 12 beczek *fas*, 5 beczek *tonne* i wyjątkowo 2 stoffy *gebranthen wyn*, prawdopodobnie wódki. Co do pozostałych wzmianek ilość wina nie została określona. Łączna kwota za usługi wyniosła około 7 grzywien.

Za rok 1413 zapisano również osiem rachunków za transport wina. Było ono wysyłane do Pokrzywna, Świecia, Elbląga, Malborka (trzykrotnie), Prabut i Torunia. Jedyną wzmiankowaną ilością transportowanego wina były dwie beczki posłane do Prabut i prawdopodobnie do Fromborka (*Fredecke*) na potrzeby biskupów. W pozostałych rachunkach brak dokładnej informacji o ilości transportowanego wina. Łączny koszt transportów wyniósł około 16 grzywien¹³.

Dziewięć rachunków dotyczących transportu wina pojawia się w przypadku 1414 roku. Dokonano zakupów wina w sumie za niecałe 10 grzywien¹⁴. Wino było wysyłane dwukrotnie do Torunia, po jednym transporcie do Człuchowa, Rygi, Elbląga, Grudziądza i Prabut. w przypadku Rygi jest to transport jednej beczki *fas* dla tamtejszego arcybiskupa¹⁵. W roku 1414 wiadomo jedynie o 6 beczkach *tonne* i 8 beczkach *fas*, w przypadku pozostałych rachunków brak danych.

¹¹ Ziesemer AMH, 19-23.; Załącznik nr 1, s 19 i n.

¹² Załącznik nr 1.

¹³ Ziesemer, AMH, 109-127.

¹⁴ Ziesemer, AMH, 127-148.

¹⁵ Załącznik nr 1.

W 1415 roku wino było wysyłane do Kwidzyna i Elbląga (dwukrotnie), Królewca, Gdańska, Sobowic, Malborka i Sztumu. W trzech przypadkach brakuje informacji o miejscu wysyłki. Tak jak w przypadku pozostałych rachunków dane dotyczące wina są niepełne, w sumie znane są tylko 2 beczki *tonne* i 2 beczki *fas*. Koszty transportu wina wyniosły około 8 grzywien¹⁶.

Rok 1416 w kwestii transportu wina był wzmiankowany ośmiokrotnie. Miejscowościami do których transportowano trunek były: Malbork, Kętrzyn, Toruń, Kwidzyn, Elbląg i Grudziądz¹⁷. W rachunkach wzmiankuje się o 6 beczkach *tonne* i 3 beczkach *fas*, w pozostałych przypadkach brakuje danych do stwierdzenia, ile wina zostało przetransportowanego do poszczególnych zamków. Wydatki na transport wina obliczono na około 8 grzywien¹⁸.

Trzyście rachunków odnotowano w roku 1417. Wino było transportowane do Sobowic, Gdańska, Starogardu Gdańskiego, Chojnic, Sątoczna, Przezmarku, Czarnych i Królewca. Koszt wszystkich rachunków wyliczono na około 20 grzywien. Wiadomo o transporcie 6 beczek *fas*¹⁹, co do pozostałych ilości brakuje konkretnych informacji w zapisach źródłowych.

Od 1 lutego do późnej jesieni 1418 roku odnotowano dwanaście rachunków. Wino przewożono do Malborka, Radzyna, Torunia, Elbląga, Królewca, Kwidzyna, Bałgi i Sobowic. Łączna kwota płatności za transport wyniosła 4 grzywiny. We wszystkich rachunkach brakuje danych dotyczących ilości transportowanego wina²⁰.

Dokładnych ilości transportowanego wina nie udokumentowano również w roku 1419. Kwoty za transport w sumie liczą około 8 grzywien. Wino było

¹⁶ Załącznik nr 1.

¹⁷ Załącznik nr 1.

¹⁸ Załącznik nr 1.

¹⁹ Załącznik nr 1.

²⁰ Załącznik nr 1.

wysyłane do Świecia, Sztumu, Torunia, Malborka i Ostródy. Najwięcej, aż pięć rachunków, dotyczyło wina wysyłanego do Torunia. W roku 1420 wino wysyłano do Malborka, Torunia, Kowalewa, Sztumu i Sątoczna. Kwota za transport wynosiła około 9 grzywien²¹.

W sumie w ciągu 10 lat wysłano wino, którego koszt transportu wyniósł około 115 grzywien. Najczęściej wino wysyłano do Malborka, Torunia, Kwidzyna, Lidzbarka Warmińskiego, Królewca, Elbląga i Prabut. Te zamki można potraktować jako punkty na mapie, stanowiące oś obrotu tym luksusowym towarem w obrębie państwa zakonu krzyżackiego. Kwidzyn i Lidzbark Warmiński dodatkowo pełniły funkcję siedzib biskupich²², w tej sytuacji można traktować wino jako dar od zakonu dla wysokich dostojników duchownych. Należy więc zwrócić uwagę, że wino pojawiało się przede wszystkim w dużych zgromadzeniach konwentualnych, natomiast w mniejszych komturiach i prokuratorstwach wino pojawiała się okazjonalnie, głównie ze względu na wizytacje wielkiego mistrza. W źródle widoczna jest rola Gdańska jako miasta-pośrednika, biorącego udział w początkowej części łańcucha dystrybucji. Pozostałe miejscowości były odbiorcami i pełniły funkcje konsumentów.

Wedle powyższych ustaleń należy podkreślić znaczącą rolę lokalnej produkcji piwa na Warmii i Mazurach, która determinowała obrót winem w tych regionach. Browarnictwo stanowiło dominujące rzemiosło wytwarzające napoje w tej części państwa krzyżackiego, co powodowało okazjonalne sprowadzanie wina do lokalnych ośrodków zamkowych. Głównym odbiorcą dostaw wina był przede wszystkim pałac biskupa warmińskiego w Lidzbarku Warmińskim. Zmieniennym jest fakt transportu beczek z winem w czerwcu 1410 roku, tuż przed rozpoczęciem kulminacyjnej fazy Wielkiej Wojny lata ówczesnego roku. Warto wskazać, że w 1412 roku transporty z winem kierowano w aktualne miejsce pobytu wielkiego

²¹ Załącznik nr 1.

²² Załącznik nr 1.

mistrza, w związku z peregrynacją Henryka von Plauena po terytorium dominium warmińskiego jak i państwie krzyżackim po Wielkiej Wojnie.

W świetle źródeł, zauważalny jest brak dostaw trunku do ośrodków położonych na terenie Warmii i Mazur, na przestrzeni lat 1412-1416, począwszy od 2 czerwca 1412 roku, aż po 28 lutego 1416 roku. Wiadomym jest że 18 lipca 1414 roku król polski Władysław Jagiełło wypowiada kolejną wojnę Zakonowi, zwaną w historiografii głodową²³. Na skutek działań Związku Jaszczurczego większe ośrodki konwentualne zostały zajęte przez rycerstwo sprzyjające sprawie Jagiełły. W przeciągu kilku tygodni wszystkie najważniejsze ośrodki na Warmii znalazły się pod kontrolą polską. Dopiero z początkiem października 1414 roku podpisano dwuletni rozejm pod Brodnicą²⁴. Przekazaną Zygmuntovi Luksemburskiemu do arbitrażu sprawę na forum międzynarodowym dyskutowano w czasie soboru w Konstancji, gdzie rozejm został przedłużony. Zauważalnym jest, że w okresie od momentu podpisania rozejmu, przez okres jego przedłużenia z Malborka ruszył jedynie transport do Kętrzyna. Mogło to wynikać z kilku zasadniczych spraw: po pierwsze, spustoszenie głównych ośrodków konwentualnych na Warmii doprowadziło do zubożenia obiektów zarówno pod względem konstrukcji zamku (uszkodzenia), jak i całkowitego opróżnienia zasobów (plądrowanie piwnic i pomieszczeń). W związku z powyższym Zakon skupił się na restytucji podstawowych zasobów w konwentach po wojnie „głodowej”, przez co transporty z winem nie należały do priorytetowych uzupełnień zapasów konwentów, mających swoją lokalizację na Warmii i Mazurach. Do Ostródy wysłano transport z winem, w świetle księgi zakupów komtura domowego malborskiego, dopiero jesienią 1419 roku. Mogło to świadczyć o ustabilizowaniu się sytuacji w konwentach na Warmii mimo braku jednoznacznego określenia sytuacji międzypaństwowej w relacjach Zakon - Królestwo Polskie;

²³ OF 9, 37.

²⁴ W świetle listu polecającego od wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera negocjacje prowadził legat papieski, biskup Guillaume z Lozanny; Vide: OF 8,75. Rozejm zawarto z datą 7 października. Vide: PrUB, JH i 2145, PrUB, JH i 2146

Ostródę przecież zaliczano do jednej z większych terytorialnie komturii na terenie państwa krzyżackiego²⁵.

W świetle powyższych ustaleń można przypuszczać, że prowadzenie dystrybucji wina przez Warmię i Mazury było determinowane kwestią odbudowy dotychczas zrujnowanych ośrodków. Wyraźnie zatem widać, że podobnie jak w przypadku Wielkiej Wojny lat 1409-1411, także konflikt zbrojny roku 1414 spowodował, że dystrybucja wina została wstrzymana w okresie poprzedzającym konflikt zbrojny, jak i po jej zakończeniu, a po podpisaniu rozejmu dystrybucja towarów luksusowych w kierunku północno-wschodnich komturii Zakonu nie stanowiła priorytetu.

²⁵ Utworzoną w 1340 r., wydzieloną z komturii elbląskiej.

ZALĄCZNIK I

Wykaz transportów z winem w latach 1410-1420 w kierunku Warmii i Mazur na podstawie *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskompturs für die Jahre 1410-1420*

14.02. 1410	Item ½ m. vor wyn czu furen ken der dutschen Ylaw am sontage Oculi	Brak danych	½ grzywny	Ilawa	trans- port	3, 23
12-14.02 1410	Item 1 ½m. 5 tonnen weyn zcu furen ken Osterode und zcum Hoensteyn und zcu Nidenburg am fritag von Reminiscere	5 beczek tonne	1,5 grzywny	Ostróda, Olsztynek, Nidzica	trans- port	3, 22
24.06	9 fird und 1 sol 2 furluten vor 2 vas wyne czu furen den bischoffen czu Heylsberg und off Samelant	2 vas	9 wiardunków, 1 solid	Lidzbark War- miński	trans- port	5, 18
29.03. 1411	Item 1m. eyme fürmanne, der den wyn ken Heilisberg furte	Brak danych	1 grzywna	Lidzbark War- miński	trans- port	20, 6
9.08. 1411	Item 3 fird Monch vor 4 tonnen weyn unserters homeister ken Morungen czu furen	4 tonne	3 wiardunki	Morąg	trans- port	31, 9
Po 11.10. 1411	Item 16 sc Monchin vor 2 tonnen weyn unsertem homeister czu furen ken Allinseyne	2 tonnen	16 szkojców	Olsztyn	trans- port	33, 31

Po 1412	29.09.	Item 5 fird Munch deme furmanne vor wyn czu Helesberg czu furen unserm homeister	Brak danych	5 fird	Lidzbark miński	trans-port	70, 3
Po 1412	29.09.	Item 10 sc. Mattias Pruse deme meister wyn czur Libenmole czu furen	Brak danych	10 szkojców	Miłomłyn	trans-port	71,12
2.06.1412		Item 1 m. minus 20 d. vor 5 tonnen wynes Aldenmark dem meister czu Strosberg czu furen	5 tonne	1 m- 20 d.	Brodnica	trans-port	78,6
Po 1416	28.02.	Item 3 m. eyme furman , der do win furte kegen Rastenborg, der den kompfhur kegen Littaw furte	Brak danych	3 m.	Kętrzyn,	trans-port	225, 21
21.09-1419	14.10	Item 14 sc. wyn czu furen ken Osterrode dem meister uff Burchardii	Brak danych	14 sc.	Ostróda	trans-port	337, 10
15.08. 1420		Item 1 m. nuwes geldes weyn czu furen unserm homeister ken Rastenborg uf Assumpcionis	Brak danych	1 grzywna	Kętrzyn	trans-port	356, 37

Źródło: *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomphurs für die Jahre 1410-1420*, hrg. von W. Ziesemer, Königsberg 1911.